

Työväenliikkeen kansallisilla ja kansainvälisillä juurilla

Kirsti Salmi-Niklander

Rehumäki, Pekka 2008. Tasa-arvoa tanssilattialla. Käsiyöväen sivistysseurat 1840-luvulta 1870-luvun alkuun. Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 84. 387 s.

Suomalaisen työväenliikkeen juuret on tähänastisessa tutkimuksessa ulotettu vuoteen 1883, jolloin Viktor Julius von Wright perusti Helsingin työväenseuran. Tästä lähti liikkeelle niin kutsuttu wrightiläinen työväenliike. Suurimpien kaupunkien käsiyöläiset ja työväestö olivat kuitenkin perustaneet omia seuroja ja yhdistyksiä jo 1860-luvulta lähtien. Pekka Rehumäki paneutuu väitöskirjassaan käsiyöläisten sivistysseuroihin Turussa, Helsingissä ja Oulussa 1860–70-luvuilla.

Pekka Rehumäki muotoilee tutkimustavoitteensa varsin vaatimattomasti: hän haluaa tehdä ”kvailevaa perustutkimusta aiemmin kartoittamattomalta alueelta” (s. 35). Tutkimusaihe ja -aineisto tarjoaisivat mahdollisuuksia myös teoreettisempiin lähestymistapoihin, mutta Rehumäen kirjoitustyylin konstailemattomuus on kieltämättä myös virkistävää. Ytimekkäät oivallukset ja kiinnostavat yksityiskohdat ryydittävät kerrontaa. Loppuluvussa vedetään erinomaisen selkeästi yhteen keskeiset tulokset, mutta niitä ei edelleenkaan yhdistetä laajempiin teoreettisiin keskusteluihin.

Metodisesti kiinnostavaa on Rehumäen pohdinta sanomalehtiaineiston lajityypeistä Mihail Bahtinin näkökulmista (s. 39). Näihin pohdintoihin ei kuitenkaan myöhemmin palaata, vaikka tekstien lajityyppien määrittelyt kulkevat alaviitteissä. Sivistysseurojen toiminta – kokoukset, juhlat, teatteri- ja musiikkiesitykset – tarjosi paikallislehdille paljon kiinnostavaa materiaalia, ja tapahtumia esiteltiin yksityiskohtaisesti kommentoiden.

Luokkaveljeyden ihanteet ja radikaalit aatteet

Yksi tutkimuksen keskeisistä tavoitteista on suomalaisen työväenliikkeen kansainvälisten juurien hahmottaminen. Rehumäki aloittaa (kronologisesti hiukan epäloogisesti) tarkastelemalla reportaaseja, joita Robert Castrén (1851–1883) kirjoitti eurooppalaisista työväenyhdistyksistä 1870-luvun alussa Helsingfors Dagbladiin. Castrén kierteli Pohjoismaissa ja Keski-Euroopassa ja teki havaintoja radikaaleista liikkeistä ja työväen järjestäytymisestä. Vuonna 1873 hän kuvaili Zürichissä oleskelevia radikaaleja venäläisiä naisopiskelijoita niin innoittuneesti, että lehden toimituskin puuttui asiaan korostaen lukijoille näiden ryhmien vähäistä merkitystä.

Ensimmäisiä työväen järjestäytymisen muotoja olivat niin kutsutut kirjeenvaihtoseurat (*Corresponding societies*) 1790-luvun Englannissa. Saksalaiset sivistysseurat (*Bildungsvereine*) alkoivat järjestäytyä 1830-luvulla. Radikaalit saksalaiset joutuivat lähtemään maanpakoon Ranskaan ja Englantiin, missä yhdistystoiminta jatkui. Kommunistiset aatteet syntyivät näissä radikaalien käsityöläisten yhdistyksissä, ja kisällivaellukset levittivät niitä myös Pohjolaan. Norjassa työväenseurat saivat vaikutteita Saksan työväenyhdistysten poliittisista vaatimuksista, mutta Ruotsissa varhainen työväen järjestäytyminen keskittyi sivistyspyrkimykseen ja kytkeytyi englantilaiseen kansansivistysideologiaan.

Ruotsin sivistysseuraliikettä ei ole systemaattisesti tutkittu, joten Rehumäki on tehnyt tässäkin uraa uurtavaa perustutkimusta. Sivistysseurojen kukoistusaika ajoittui 1840-luvulle, ja niiden toiminnassa nousivat esille patriarkaalisen mentaliteetin, luokkaveljeys-ideologian ja radikaalin kommunismin väliset jännitteet. Tukholman sivistysseuran perustivat vuonna 1845 köyhäinlääkäri Johan Ellmin sekä räätälinkisällit Olav Renhult ja Sven Trädgårdh. Alkuperäisenä ideana oli luokkavastakohtaisuuksien tasoittaminen sivistystyön avulla. Seuraavana vuonna sihteeriksi nousi Per Götrek, joka välitti yhdessä muiden radikaalien kanssa kommunistisia ideoita Ruotsiin. Vuonna 1847 tämä radikaali ryhmä julkaisi Kommunistisen manifestin ruotsinkielisen version *Kommunismens röst*. Sekä Ellmin että Götrek kuitenkin syrjäytettiin.

Suomessa yhdistyselämää ja julkaisutoimintaa valvottiin tiukasti vuoden 1848 jälkeen, ja työväen sivistystoiminta pääsi käyntiin vasta 1860-luvulla. J. V. Snellman ja Zachris Topelius esittelivät kuitenkin radikaaleja aatteita kuten kommunismia ja sosialismia *Saimassa*, *Litteraturbladetissa* ja *Helsingfors Tidningarissa* jo 1840–50-luvulla. Snellman piti ”sivistyskuilua” Euroopan vallankumousten ja kansannousujen perimmäisenä syynä. Hän määritteli sivistystyön omaehtoiseksi ja ”alhaalta” nousevaksi kansanhimisten toiminnaksi, ja käsitteli esikuvana muun muassa Englannin chartistien sivistysliikettä. Topelius taas kiinnitti huomiota työväenluokan elämän henkiseen köyhyyteen korostaen kansanhuvien kasvattavaa vaikutusta.

Pekka Rehumäki pitää työväenkulttuurin alkuhautomona käsityöläisten sunnuntaikouluja, joista ensimmäinen perustettiin Turussa vuonna 1833. Vuonna 1842 kaikki kaupungit veloitettiin perustamaan sunnuntaikoulu oppipojille ja kisälleille. Vuonna 1858 kouluista tehtiin kaksiluokkaisia, ja niiden ohjelmaan sisällytettiin myös laulu ja tekninen piirustus. Tästä sai alkunsa Turun kisällikuoro, jonka piirissä syntyi ajatus sivistysseurasta vuonna 1860. Nämä tapahtumat kytkeytyivät käsityöläiskulttuurin murrokseen: ammattikuntien perinteinen yhteisöllisyys symboleineen oli katoamassa, ja tilalle luotiin uusia yhteisöllisyyden muotoja.

Kirjastotoiminta ja lukuhuoneet olivat sivistysseurojen toiminnan keskeisiä piirteitä. Tässä kohtaa on muuten kattavassa lähdekirjallisuudessa merkillinen aukko: Ilkka Mäkisen tutkimukseen modernin lukuhulun, lukuseurojen ja kansankirjastojen varhaisvaiheista

(Mäkinen 1996) ei viitata ollenkaan, vaikka se olisi antanut näille havainnoille taustaa ja syvyyttä.

Mitä neiti Böök oikeastaan halusi?

Patriarkaalisuuden ja tasa-arvon välinen jännite on yksi tutkimuksen keskeisistä teemoista. Sivistysseurojen toiminta perustui tasa-arvoisuuden ihanteelle, joka oli ristiriidassa sääty-yhteiskunnan patriarkaalisten hierarkioiden kanssa. Miten yhteiskunnallisten raja-aitojen ylittäminen ja tasa-arvo toteutuivat käytännössä? Johtokunnan holhoava suhde jäsenistöön (s. 175) edusti Rehumäen määrittelyn mukaan perinteistä isäntävaltaa. Työväestön sivistämisen ohella nousi kuitenkin tavoitteeksi myös pyrkimys yhteisen tilan luomisesta säätyläisille ja rahvaalle, mikä kytkeytyi nousevan fennomanian tavoitteisiin (s. 180).

Kirjan otsikko *Tasa-arvoa tanssilattialla* perustuu Henrik Steniuksen termiin ”dansgolvjämlikheten”. Rehumäki nostaa tämän määrittelyn esille moneen kertaan, sillä se tiivistää hänen keskeisiä ideoitaan. Sivistysseurojen tasa-arvo liittyi nimenomaan sosiaaliseen seurusteluun, jossa työtätekevä kansa pääsi kouliintumaan porvariston tapakulttuuriin. Eri kansanryhmien seurustelu tanssilattialla tarjosi myös mahdollisuuksia sosiaaliseen nousuun suotuisan avioitumisen kautta.

Rehumäki analysoi taitavasti seurojen jäsenluetteloja tuoden esiin kiinnostavia tietoja naisten ja työväestön osuudesta. Sukupuoli-problematiikkaa painottava historiantutkimus antaisi mahdollisuuksia näiden havaintojen syvällisempään analyysiin. Sivistysseurojen toiminnassa esiin nousevat ristiriitatilanteet tarjoavat erittäin havainnollisia esimerkkejä intersektionaalisuudesta eli erilaisten kulttuuristen ja yhteiskunnallisten luokittelukategorioiden – luokka, rotu, sukupuoli – risteytymisestä ja keskinäisistä hierarkioista.

Hyvin kiinnostava esimerkki luokan ja sukupuolen välisistä jännitteistä sivistysseurojen toiminnassa on trikootehtaan naiset, jotka nousivat ongelmaksi Turun sivistysseurassa vuonna 1862. Työläisnaisilta kiellettiin seuran jäsenyys, sillä heidän läsnäolonsa Seurahuoneella pidetyissä tilaisuuksissa nähtiin kiusallisena. Erityisen sopimattomana työläisnaisten läsnäolon kokivat säätyläisnaiset – tai ainakin näin miespuoliset lehtikirjoittajat asian tulkittivat. (S. 184–186.) Debatissa nousi näkyväksi se, että seuran tarkoituksena ei ollut niinkään tasa-arvo tai rahvaan sivistäminen kuin sivistyneiden tapojen opettaminen nuorille käsityöläismiehille, joilla oli mahdollisuus sosiaaliseen nousuun. Sääty-yhteiskunnan sosiaali- ja sukupuolihierarkiat säilyivät sitkeästi, vaikka uusiakin vaihtoehtoja etsittiin.

Naisia oli kuitenkin mukana sivistysseurojen toiminnassa yllättävän paljon: Turun sivistysseurassa yli puolet jäsenistä oli naisia, välillä jopa kaksi kolmasosaa. Periaatteessa nämä seurat olivat huomattavasti tasa-arvoisempia kuin yliopisto, joka salli naisille täyden opiskeluoikeuden vasta 1890-luvulla.

Helsingissä työväen sivistystoiminta järjestäytyi käsityöläisten lauluseuraan (*Handverksångföreningen*), josta tuli vähitellen yleinen sivistysseura (*Sällskap för Bildning och Nöje*). Naisia houkuteltiin mukaan erityisesti teatteriesityksiin, joista muodostui vähitellen keskeinen toimintamuoto. Naisten osuus nousikin 1860-luvun lopulla lähes puoleen jäsenistä. Rehumäki konkretisoi työläisnaisten sivistysseuroihin liittymisen motivaatioita seurattessaan Töölön sokeritehtaassa työskennellyttä neiti Böökiä, joka kuului sivistysseuraan 1860-luvulla:

Samalla tanssilattialla hänen kanssaan pyörähteli kaupungin hienointa väkeä, ja vaikka he pysyivätkin tehtaantytön tavoittamattomissa, oli siellä kuitenkin kymmeniä nuoria kirjanpitäjiä ja konttoristeja, vieläpä senaatin kanslistejä ja kopisteja.

Tässä kohden heräsi mielessäni vastakysymyksiä: Etsikö neiti Böök todellakin vain vaka-
varaista puolisoa? Entäpä jos vähintään yhtä tärkeä motivaatio oli mahdollisuus itseilmai-
suun: laulamiseen, näyttelymiseen, ehkä jopa omien mielipiteiden julkiseen esittämiseen?
Meneekö tutkija tässä huomaamattaan mukaan tuon ajan miesten ennakkoluuloihin, jotka
toistuvat vielä 1890-luvun raittiusseurojen kirjoituksissa?

Tutkiessani Karkkilan työläisnuorisoa 1910–20-luvulla (Salmi-Niklander 2004) ja hel-
sinkiläistä raittiusseuraa 1890-luvulla (Salmi-Niklander 2005) olen havainnut, että vaikka
näissä järjestöissä oli toki käynnissä intensiivinen parinmuodostus, sekä mies- että naispuo-
liset jäsenet etsivät myös vaihtoehtoisia ratkaisuja. Esimerkiksi monet 1920-luvun alun
karkkilalaisista radikaaleista nuorista työläisnaisista eivät koskaan avioituneet. Avioitumis-
tavoite ei toteutunut myöskään neiti Böökin kohdalla ainakaan vuoteen 1869 mennessä.
Sukupuolen problematisoiminen voisi auttaa tutkijaa myös miettimään vaihtoehtoisia rat-
kaisumalleja tilastojen, numeroiden ja asenteellisten lehtikirjoitusten takaa.

Sivistysseurojen toiminnan yksityiskohtainen kuvailu on välillä puuduttavaa, mutta
Pekka Rehumäki nostaa taitavasti esille yhteisöjen sisäisiä draamoja ja jännitteitä. Lukijaa
pitävät hereillä mainiot pienet huomiot, joista avautuu kiintoisia mentaliteettihistoriallisia
ikkunoita. Esimerkiksi ylioppilas Jansson piti Turun sivistysseurassa kevättalvella 1864
suomenkielisen esitelmän, joka ilmeisesti käsitteli joitakin luonnontieteellisiä ilmiöitä.
Latoja näet liitti kokousselostukseen huomautuksen, että Jansson ”*räjähdytti esitelmän aika-
na onnistuneesti joitakin pommeja*” (s. 206). Tämä pikku-uutinen valaisee paitsi sivistys-
seurojen toiminnan ulottuvuuksia myös lehdistön toimitusprosesseja, joissa latojatkin saat-
toivat muokata ja kommentoida tekstien sisältöä.

Patriarkaalisuuden ja tasa-arvon, luokkaveljeyden ja luokkavastakohtien väliset jännit-
teet saivat uusia muotoja 1900-luvun lopun kansanliikkeissä, kunnes ne työväenliikkeen
järjestäytymisen myötä kärjistyivät 1900-luvun alussa. Pekka Rehumäen tutkimus luo näi-
den historian pitkien linjojen tarkastelulle vankkaa historiallista perustaa.

Kirjallisuus

Mäkinen, Ilkka 1996. ”Nödvändighet af Laina Kirjasto”. Modernin lukuhalun tulo Suo-
meen ja lukemisen instituutiot. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Salmi-Niklander, Kirsti 2004. Itsekasvatusta ja kapinaa. Tutkimus Karkkilan työläisnuorten
kirjoittavasta keskusteluyhteisöstä 1910- ja 1920-luvulla. Helsinki: Suomalaisen Kirjal-
lisuuden Seura.

Salmi-Niklander, Kirsti 2005. Käsin kirjoitettua. 1800-luvun lopun nuoret naiset historian
opiskelijoina ja tulkitsijoina. Teoksessa Katainen, Elina & Kinnunen, Tiina & Packalen,
Eva & Tuomaala, Saara (toim.), Oma pöytä. Naiset historian kirjoittajina Suomessa
1800- ja 1900-luvuilla. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 75–97.

*Kirsti Salmi-Niklander on folkloristiikan dosentti ja Suomen Akatemian tutki-
jatohtori Helsingin yliopistossa.*